

TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI
TANULMÁNYOK

Bödő Krisztián

VÁSÁROSNAMÉNYI BÁRÓ EÖTVÖS IGNÁC TARTOZÁSAI ÉS HITELEZŐI

HÁTTÉR¹

Eötvös József édesapja, ifj. Eötvös Ignác (1786-1851) tárnokmester 1841-ben azzal kereste meg a miskolci székhelyű Borsod vármegyei törvényszéket, hogy bejelentse fizetéseképtelenségét és csődöt kérjen saját maga ellen az 1840. évi XXII. törvénycikk értelmében:

„Miután hitelezőink nagyobb része véletlenül kielégítését szorgalmaztatja, az idő pedig, melyben bennünket ezen hatalmas követelések környékeznek, úgy jószágainkkal több évek óta búsan tapasztalt terméketlensége, s több elemi csapások által történt illetése, valamint az ingatlan jószágok is mostani becstelensége miatt, tetemes adósságok siettetett letisztázásra vagy csak kellő biztosítására is oly alkalmatlan és ellenséges, hogy mi más egyéb ez évben szenvedett képtelen veszteségeinkbe figyelmeztvén értékünket minden hitelezőink teljes kifizetésére elégtelennek lenni előre látjuk. [...] míg követelési és adósságbeli állapotunk tökéletes előadására elegendő adatokat szerezhetnénk, méltóztassék a Tekintetes Törvényszék [...] ellenünk a csődületet elrendelni.”²

Csőd általában valamely hitelező vagy hitelezői csoport kezdeményezésére – ahogy a korszakban fogalmaztak – ütött ki. Az, hogy Eötvös Ignác maga kért csődöt saját maga ellen, már önmagában felvet néhány kérdést, jóllehet nem is annyira ez a tény teszi érdekessé a tárnokmester csődperét, ha nem sokkal inkább az, hogy több mint fél évszázadig tartott. A bejelentést követően Borsod vármegye törvényszéke azonnal aktivizálta magát és 1841. szeptember 20-án megindította a csödeljárást.³ Csődtömeggondnokot és perügyelőt választottak, utasították az érdekelt vármegyéket, hogy azonnal írják össze Eötvös Ignác ingó

¹ Ez a tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-23-3-II-KRE-10 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

² Eötvös Ignác csődületet kérő folyamodó levelének másolata. HU-MNL-FVM L-IV.3.c. 1842/162.

³ Az Eötvös-csőd kapcsán eddig egyetlen tanulmány született. Gángó Gábor a csődpert 1841-1847 között vizsgálta, de 1847 korántsem jelentette az eljárás végét, már csak azért sem, mert a végrehajtás 1847-ben nem indult meg. A tanulmány azzal az alapvető céllal született, hogy Eötvös József élettörténetéhez szolgáljon adalékokkal, de a csőd hátterét és az eljárás egyes fázisait is bemutatja. Lásd: Gángó Gábor: A báró Eötvös-család Borsod megyei csődpere (1841-1847), *Századok*, 146. évf., 2012/3, 1401–1419.

és ingatlan javait, majd vegyék azt mielőbb bírói zár (*sequestrum*) alá.⁴ A bírói zár alá vett vagyon adta az ún. csődtömeget (vagy röviden tömeget), amelynek eladásából fizették (volna) ki a hitelezőket egy bonyolult osztályozási lista alapján.⁵

A törvény célja az volt, hogy a korábbi gyakorlattal ellentétben a csődpereket gyorsan és gördülékenyen folytassák le.⁶ Ez nem is volt problematikus azokban az esetekben, amikor az adósság nem volt számottevő és amikor a hitelezői kör sem volt kiterjedt, illetőleg az adós nem rendelkezett a szélrózsa minden irányában ingó és ingatlan vagyonnal. Eötvös Ignácnak kiterjedt hitelezői köre volt, elég csupán arra utalnunk, hogy 280 keresetlevelet adtak be a báró ellen.⁷ Nemcsak Borsod, de Zemplén, Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyékben is rendelkezett tulajdonnal, nem is beszélve Fejerről, ahol az Eötvös-vagyon legértékesebb része, az ercsi uradalom feküdt.⁸ A csődeljárást egy ízben a bécsi udvar több mint egy évre leállította, a számtalan igényper és fellebbezés elnyújtotta az eljárást, szakadatlan jogi kardoskodás zajlott egyes javak megmentéséért, különösen Eötvös Dénes részéről. A szabadságharc elsodorta az ügyet, a neoabszolutizmus évtizedében újranyitották, majd 1867-től kezdték az osztályozási lajstrom szerint kifizetni a hitelezőket,⁹ de ez sem ment gördülékenyen. Végül 1899-ben zárták le a pert úgy, hogy sem a vagyonbukott Eötvös Ignác, sem a családi vagyont megmenteni igyekvő Eötvös Dénes nem élt.¹⁰

E rövid tanulmányban nem célunk részletesen bemutatni a csődper fázisait, csupán utaltunk rá, hogy egy több évtizedes folyamatról és a történeti kutatás számára jelenleg is fontos családról van szó. Célunk ugyanakkor összegyűjteni azokat a tartozásokat, adósságokat, amelyeket Eötvös Ignác a csőd kitörése előtt halmozott fel, és amelyek nyilvánvaló előzményei annak, hogy a báró 1841-ben bejelentette fizetéseképtelenségét. Az adósságokról – uradalmi és családi levéltár híján¹¹ – a be- és kitáblázási jegyzőkönyvek tájékoztatnak bennünket.

⁴ Pl.: HU-MNL-FVml-IV.3.c. 1841/3631.

⁵ A csődületről szóló 1840. évi XXII. törvénycikk 81–93. §.

⁶ A csődtörvény kodifikációjáról lásd: Pétervári Máté: Az első magyar csődtörvény országgyűlési vitája és a szabályozást meghatározó alapelvek, *Glosse Iuridica*, 8. évf., 2021/4, 245–269.

⁷ HU-MNL-BAZVml-IV.501.e. 1844/1294-1575.

⁸ Az ercsi uradalom több szempontból is az Eötvös-érdekeltségek legfontosabb része volt függetlenül attól, hogy Eötvös Ignác csak bérelte azt a tényleges földbirtokostól, Szapáry Vincétől. Egyrészt területi kiterjedése meghaladta a többi ingatlant, földrajzi fekvése kedvezőbb szállítási és értékesítési potenciállal bírt, a korábbi haszonbérlet pedig költséghatékony beruházásokkal racionalizált birtokot hagyott hátra. Az ercsi uradalomról lásd: Mérei Gyula: Mezőgazdaság és agrártársadalom Magyarországon 1790-1848, Teleki Pál Tudományos Intézet, Budapest, 1948, 50-54.

⁹ *Budapesti Közlöny*, 1. évf., 1867/221, 2612.

¹⁰ *Pesti Napló*, 50. évf., 1899/76, 9.

¹¹ A vásárosnaményi Eötvös család iratanyagát a Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltár őrzi, azonban a tekintélyes mennyiségű irat nem a bárói ághoz kapcsolódik.

BE-ÉS KITÁBLÁZÁSI JEGYZŐKÖNYV MINT FORRÁSBÁZIS

A be-és kitáblázási jegyzőkönyvek a nemesi közgyűlési iratokhoz tartoznak, kvázi a közgyűlési jegyzőkönyvek segédkönyvei, ezekben rögzítették – kérés esetén és díjszabás mellett – az adósságokat. Noha a vaskos kötetek kétségtelenül hasznos források egy adott vármegye hitelforgalmának vizsgálatához,¹² korántsem teljeskörű forrásokról van szó, hiszen az adósságok betáblázása (*intabulatio*) nem volt kötelező. A hitelezőnek nemfizetés esetén kétségkívül hasznos volt, mert erre hivatkozva pert indíthatott, de a váltó- és csódtörvény bevezetése előtt ezek a peres eljárások – ha az adós földbirtokos volt – nem a hitelezők győzelmével végződtek. Ráadásul amennyiben az adós a kamatokat rendesen törlesztette, s végül a tőkepenzt is visszafizette, a kölcsön – ami a vármegyei adminisztrációt illeti – nyom nélkül maradt.¹³ Különösen problematikus a kitáblázás (*extabulatio*), az adósság megszüntetésének kérdése, ugyanis a kitáblázott tőkeérték meg sem közelíti a betáblázott tőkeértéket, ebből többen a nemesség eladósodására következtettek, jóllehet a forrásbázis ehhez a megállapításhoz egyoldalú, hiszen nem látjuk azt, hogy a kamatok fizetés mennyiben valósult meg.¹⁴

A jegyzőkönyvek vezetése nem egyidőben kezdődött és az adminisztrációs gyakorlat is inkonzekvens volt. Optimális esetben rögzítették az adós és a hitelező nevét, az összeget és a tartozásról szóló kötelezvény (*obligatio*) vagy váltó keletkezési idejét. Egyes esetekben részletesen feljegyezték az adós kötelezettségeit, a fizetendő kamat mértékét és a tartozás természetét.

Betáblázott adósságot ott találhatunk, ahol az adósnak ingó vagy ingatlan java feküdt.¹⁵ Eötvös Ignác esetén éppen a csődper iratanyaga nyújtott segítséget abban, hogy hol lelhetjük fel a báró ellen intabulált összegeket, hiszen a csődbíróság minden olyan törvényhatósággal levelezést folytatott, ahol a vagyonbukott bárónak a csődtömeghez csatolandó javai voltak. A kutatást éppen ezért Borsod vármegyén kívül Fejér, Zemplén, Szabolcs, Szatmár, Bereg,

¹² A témához elsősorban lásd: Tóth Tibor: Hitelezők és adósok. A kölcsönforgalom kérdéshez Somogyban 1756-1812, Budapest, 1979.

¹³ Kurucz György is arra hívja fel a figyelmet, hogy nemesi, főnemesi családok anyagi helyzetéről, esetleges eladósodásáról reális képet a betáblázási jegyzőkönyvek alapján nem lehet nyerni, ehhez szükségszerű az uradalmi pénztárak hitelforgalommal kapcsolatos nyilvántartásait is megvizsgálni. Kurucz György: Főnemesi hitelforgalom és betáblázási tőkeértékek Tolna, Baranya, Zala és Vas vármegyében a 18-19. század fordulóján, *Történelmi Szemle*, LXIV. évf., 2022/4, 689–708.

¹⁴ Somorjai Szabolcs: Hiteltörténet a be-és kitáblázási jegyzőkönyvek alapján a 18. század második és a 19. század első felében. A megyei hitelezés Csongrád, Fejér és Pest-Pilis-Solt vármegye példáján keresztül, Budapest, 2014, 220.

¹⁵ Az 1840. évi betáblázásról szóló törvény értelmében adósságot betáblázni már csak ingatlan javakra lehetett.

Nógrád és Tolna vármegyékben is le kellett folytatni. Mivel ezeket a segédkönyveket eltérő módon vezették, az összes vármegye anyagát ugyanolyan kritérium alapján nem lehetett feldolgozni, sőt bizonyos esetekben az is előfordult, hogy a be-és kitáblázási jegyzőkönyvek nem maradtak fenn. Előfordult egyes vármegyékben az is, hogy az adósságokat duplán rögzítették, és a közgyűlési jegyzőkönyvekbe is megtalálhatók. Az alábbi táblázatban megyei bontásban összegezzük e két forrástípus kutathatóságát.

Vármegye	Betáblázási jegyzőkönyv (Intabulationes)	Közgyűlési jegyzőkönyvek (Protocolla)
Borsod	1858-ig hiánytalanul fennmaradt, az adós és hitelező közötti szerződést is tartalmazza.	A tartozásokat rögzítették, a betáblázási folyamodványokat a szálas iratok között is megtaláljuk.
Fejér	Töredékesen maradt fenn 1740-1787 között, ebben az időben az Eötvös család nem rendelkezik javakkal Fejérben.	Rögzítették az adós és a hitelező nevét, a pontos összeget és a kölcsönzés idejét is. A szálas iratokban nincs nyoma a beadványoknak.
Szabolcs	1824-1848 közötti időszakra maradt fenn, de a kölcsönzés idejét és a szerződést sem rögzítették.	A közgyűlési jegyzőkönyvekben is felvezették a tartozást, de szálas irat nincs hozzá.
Zemplén	1849-ig vezették, tartalmazza az adós és a hitelező nevét, az összeget és a tartozás idejét. A szerződést nem.	Nem adminisztrálták a tartozásokat.
Szatmár	1833-1842 között névmutató nélkül áll rendelkezésre, általában az adós és hitelező nevét és az összeget rögzítették.	Nem vezették fel a tartozásokat.
Bereg	Megsemmisült.	Töredékes tárgymutató maradt fenn.

Nógrád	1707-1848 között névmutató nélkül kutatható, tartalmazza a szerződést is.	Nem vezették fel a tartozásokat.
Heves	Nem áll rendelkezésre	Nem vezették fel a tartozásokat.
Tolna	Töredékesen fennmaradt, de az 1839-1845 közötti időszak nem áll rendelkezésre.	Nem vezették fel a tartozásokat.

A kutatás Heves, Tolna és Bereg vármegyék esetén bizonyult eredménytelennek, bár tegyük hozzá, hogy Tolnában a család egy kaszálóval és réttel rendelkezett,¹⁶ így kétséges, hogy e javakra bárki is betábláztatott volna valamilyen adósságot. Nemkülönbön Hevesben, ahol a vármegye jelentése szerint csupán Eger város határában némely szőlővel rendelkezett Eötvös Ignác.¹⁷ Bereg iratanyagának hiánya már nagyobb probléma,¹⁸ hiszen a család döntően Északkelet-Magyarországon rendelkezett birtokokkal. Nógrádban az iratanyag hiánytalansága ellenére nem találtunk tartozást Eötvös Ignác neve alatt. Borsod, Zemplén, Fejér, Szabolcs és Szatmár esetén a kutatás eredményes volt.

ADÓSSÁGOK

Csödper esetén a vagyonbukott saját adósságai mellett a család ősi adósságaiért is felelt, így nemcsak ifj. Eötvös Ignác (1786-1851), hanem id. Eötvös Ignác főispán (1763-1838) adósságaira is tekintettel voltunk. Borsodban tábláztatták be a legtöbb, összesen 133, míg Fejérben 69 rendbeli követelést. Szabolcsban és Zemplénben 32-32, míg Szatmárban csupán 4 követelés szerepel, azonban ez nem jelent 271 tartozást, hiszen egy-egy hitelező több vármegyében – biztonsági okokból – is betábláztatta az adósságot.¹⁹ A jegyzőkönyvek

¹⁶ HU-MNL-TVmL-IV.1.b. 1842/3421.

¹⁷ HU-MNL-BAZVmL-IV.501.e. 1842/4926.

¹⁸ A 19. századi tűzvész után az első világháború viszontagságai miatt sérült a levéltár. A vármegyei közgyűlési jegyzőkönyvek tárgymutatói töredékesen maradtak fenn 1514-1912 között, amelyből lefeljebb a tartozás tényére, de nem a tartozás konkrétumaira derülne fény. Az iratanyagot a kárpátaljai Beregszászon őrzik, a fennálló háborús helyzet miatt a kutatást egyelőre nem tudjuk elvégezni. Miszjuk Mihajlo – Kutassy Ilona: *A Kárpátaljai Területi Állami Levéltár Beregszászi Osztályának magyar provenienciájú fondjai és leírási egységei 1918/1919-ig és 1938-1944/1945-ig*, Budapest, 2014, 8., 19.

¹⁹ Például Zemplén vármegyében betáblázott 32 rendbeli követelésből csupán 14 egyedi eset, a többi a borsodi adminisztrációban is szerepel. Papmezei Bázel József földbirtokos jelentősnek tekinthető, az eredeti 57 000 pengőforintra rúgó követeléséből fennmaradt 22 000 pengőforintos tartozását Fejér (HU-MNL-FVmL-IV.3.a.

összevetésével 214 rendbeli követelés jelenik meg id. és ifj. Eötvös Ignácnál.²⁰ Az már önmagában jelzésértékű, hogy a számszerűsített adatokból Borsod és Fejér tűnik ki. Ez nem véletlen, egyrészt a birtokok számából, másrészt pedig a birtokok minőségéből adódik, amellyel a hitelezők is nyilvánvalóan tisztában voltak. Borsodban számos Eötvös-érdekeltség feküdt (pl.: Tiszatarján, Sály, Vatta, Geszt), míg Fejérben csak a Szentiváni részpusztaság (ma Alsószentiván) és az ercsi uradalom, utóbbi viszont roppant értékes volt és ahogy a csődper során meg is jegyezték, Ercsi nélkül a hitelezők kielégítése esélytelen volt.²¹

Egyedül Szabolcs vármegye anyagában bukkant fel a csődpert időben jócskán megelőző adósságtétel id. Eötvös Ignác neve mellett.²² Az esetek túlnyomó többségében a csőd kitörése előtt egy-két hónappal adminisztrálták a kölcsönöket, általában augusztus hónap valamely közgyűlési időszakában. Elvértve fordult elő, hogy a „későn ébredő” hitelezők a csőd kitörése után intabulálták követeléseiket. Különös számba megy, hogy néhány hónap leforgása alatt ennyi személynek eszébe jutott betábláztatni az adósságokat. Természetesen az 1840. évi „hiteltörvények” megnövelték a törvényhatóságoknak ezt a típusú adminisztrációját,²³ de ez a nagyságrend ennek ellenére is szembetűnő.

Egy köztudottan adósságokkal rendelkező személy halála ösztönözhet arra a hitelezőket, hogy betábláztassák a követeléseiket.²⁴ Gángó Gábor is arra a megállapításra jutott, hogy id. Eötvös Ignác 1838. június 12-én bekövetkező halála állhat a hitelezői fellépés mögött.²⁵ Nem elhanyagolható szempont és valóban tekintélyes summával tartozott a főispán, de miért vártak három évet a hitelezők? Pulszky Ferenc naplóbejegyzéseit ugyan kellő kritikával kell illetni, de Eötvös Ignác vagyonbukása kapcsán ezt írja:

1841/3453.), Borsod (HU-MNL-BAZV mL-IV.501.e. 1841/3446.), Zemplén (HU-MNL-BAZV mL-IV.2001.I. IV. kötet, 1841/597.) és Szabolcs (HU-MNL-SzSzBV mL-IV.1.a. 1841/1504.) vármegyében is betábláztatta. A jegyzőkönyvek összevetése éppen ezért nem maradhat el, különösen, hogy a neveket többféleképpen írták le, ráadásul éppen Bazel József esetén Fejérben még 57 000 pengőforintot tábláztatott be, de a további vármegyékben már szerepel az a kitétel, hogy ebből 35 000 pengőforintot már visszafizettek.

²⁰ A követelések száma nem egyenlő a hitelezők számával, hiszen egy hitelező számos tartozást betábláztathatott. Például Tóti Izsák – vélhetőleg kereskedő – örökösei hat rendbeli követelést nyújtottak be Borsodban. HU-MNL-BAZV mL-IV.501.e. 1841/2886.

²¹ HU-MNL-FV mL-IV.3.c. 1842/1906.

²² Pl. báró Splény család felé két rendbeli tartozásuk volt 1818-ban, de azt 1825-ben extabulálták. HU-MNL-SzSzBV mL-IV.1.h. 2. kötet, p. 1637.

²³ Szatmár vármegyében például 1834-ben 31, 1835-ben 44 adósságot tábláztattak be, de 1840-ben már 154, 1841-ben pedig 125 esetet rögzítettek. HU-MNL-SzSzBV mL-IV.501.g.

²⁴ Hangyás Dávid hivatalnok és földesúr halála előtt nem tábláztak be ellene adósságot, de halála után egy év leforgása alatt 30 követelést intabuláltak. Grünwald Béla: *Széchenyi magánhitelügyi koncepciójának szellemi és gazdasági előzményei a rendi Magyarországon 1790-1848*, Pécs, 1927, 26.

²⁵ Gángó: *A báró Eötvös*, 1407.

„Bécsben ez időben pénzválság ütött ki, melynek legfőbb áldozata a Geymüller nagy bankház lett s ennek bukása következtében Eötvös Ignác, a tárnok. Ez mindig akvirált jószágokat, nagy részben hitelbe, főleg pedig az ercsi uradalmat, melyet ideiglenes jogcímmel bírt, mindenáron meg akarta örökíteni családjában, de amint a pénzpiac állapota szorult, s a hitel szűkült, mindaz, kinek birtoka adóssággal volt terhelve, nem tarthatta fönn magát.”²⁶

Ez az elmélet – tegyük hozzá nyilvánvalóan Pulszky nyomán – jelenik meg Grünwald Bélánál is.²⁷ Az eddigi kutatások alapján Eötvös Ignác és a bécsi bankház között kétségtelenül fennállt egy anyagi kapcsolat, már csak azért is, mert az Eötvös-csőd forrásanyagában a Geymüller bankház csődtömegének perügylője szintén követeléseket támasztott Eötvös Ignác csődtömege ellen, azaz Eötvös Ignác biztosan tartozott a bankháznak.²⁸ A bankház bukásáról 1841. július első felében kezdtek cikkezni a magyar lapok.²⁹ Abban az esetben, ha ez a kapcsolat a család hitelezői körében is ismert volt, akkor nem meglepő, hogy a *Geymüller & Co.* bukását követő egy és másfél hónappal betábláztatták követeléseiket Eötvös Ignác ellen. A tőke – egy ilyen pénzügyi krízisben – nyilvánvalóan menekítette magát, a bizalom megszűnt.³⁰ Úgy véljük, hogy inkább ez kapcsolódik a betáblázott összegek közel egyidejű megjelenéséhez, semmint id. Eötvös Ignác halála.

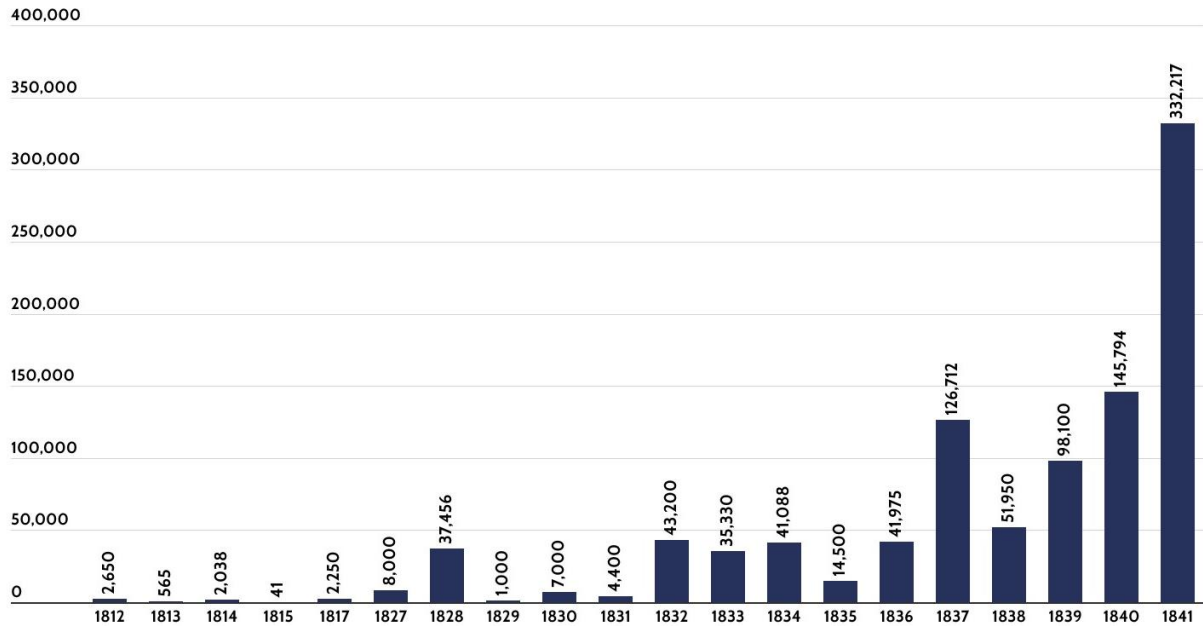
²⁶ Pulszky Ferenc: *Életem és korom I.*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1958, 183.

²⁷ Grünwald: *Széchenyi magánhitelügyi*, 130.

²⁸ HU-MNL-BAZVmL-IV.501.a. 1844/1431.

²⁹ *Jelenkor*, 10. évf., 1841/57, 233–234.

³⁰ Mérei Gyula: Magyarország gazdasága, in: Mérei Gyula-Vörös Károly (szerk.): *Magyarország története 1790-1848. I.*, Budapest, Akadémia, 1983, 319.

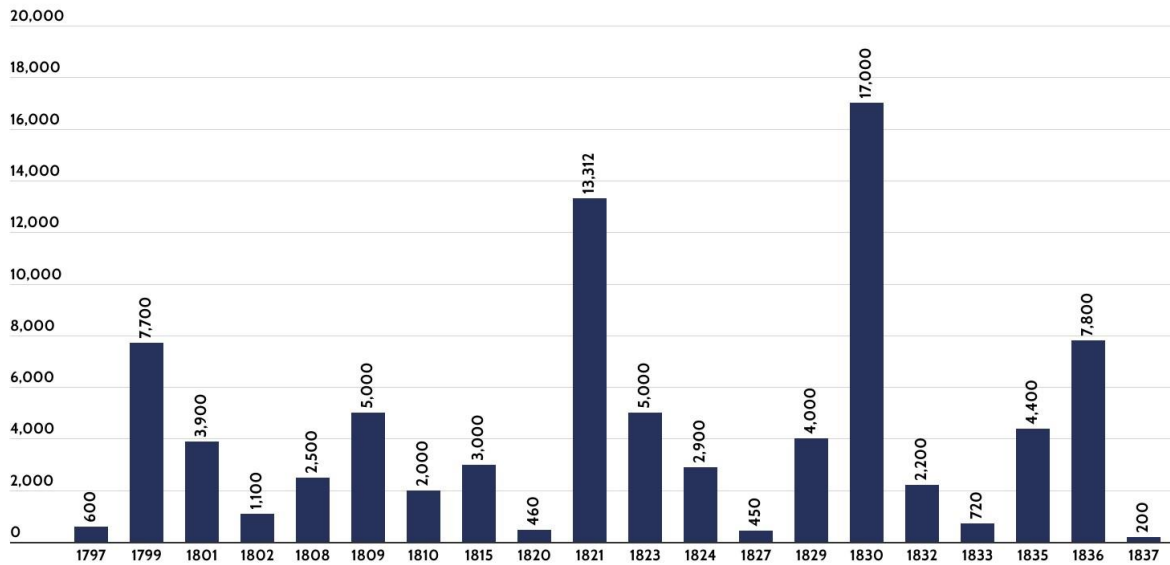
1. ábra ifj. Eötvös Ignác ellen betáblázott követelések pengőforintban Borsod, Fejér, Zemplén és Szatmár vármegyék jegyzőkönyvei alapján³¹

A követelések jelentős részét pengőforintban tábláztatták be, de szórványosan előfordult váltóforint és arany is. A váltóforintot 2,5-es osztóval, az aranyat – körmöci aranyak tekintve – 4,5-es szorzóval váltottuk át pengőforintra.³² A diagramon szereplő adósságok 996 266 pengőforintra rúgnak, de ebbe még bele kell számolnunk azokat a Szabolcs vármegyében betáblázott tételeket (összesen 23 920 pengőforint),³³ amelyeknél a kölcsönzés időpontja ismeretlen. Az összegyűjtött betáblázások alapján tehát 1 020 186 pengőforint tartozásról beszélhetünk. Ehhez hozzá kell vennünk id. Eötvös Ignác adósságait, az ún. ősi adósságokat, amely 84 242 pengőforint.

³¹ HU-MNL-BAZVmL-IV.501.e. 1841/2849-2851, 2852-2855, 2864-2865, 2883, 2885, 2885½, 2903, 2904, 2941-2945, 2970-2972, 2985-2987, 3051, 3249-3252, 3339-3352, 3446, 3907-3909.; HU-MNL-FVmL-IV.3.a. 1841/1887-1895, 2857, 2858, 2872-2885, 2910, 3372, 3452, 3459-3466, 3644-3649, 3651-3654, 4350-4353, 4385, 4389-4391, 4780.; HU-MNL-SzSzBVmL-IV.501.g. 1841/43-44, 86-87.; HU-MNL-BAZVmL-IV.2001.I. IV. kötet 1841/603, 605, 620-626, 628-629, 643, 824-825. A Szabolcs vármegyében betáblázott 33 adósságtételből 23 darabot már Borsodban regisztráltak korábban, így 10 tétel maradt, de ezt a diagramon nem tudjuk ábrázolni, mert a kölcsönzés dátumát nem írták fel. A kölcsönzés időpontjának hiánya egyúttal az adós kilétét sem pontosítja. Szabolcsban konzervensen „Ötves Ignác” szerepel, nem derül ki, mikor beszélhetünk az apa és mikor a vagyombukott fiú adósságáról, ezeket a tételeket ifj. Eötvös Ignácra számítottuk. A csődper tekintetében nincs jelentősége, hiszen minden tétel őt terhelte.

³² Kövér György számításait vettem alapul. Kövér György: Hitelkonverziók, *Aetas*, 25. évf., 2010/2, 47.

³³ HU-MNL-SzSzBVmL-IV.1.a. 1841/1257, 1407, 1476, 1478, 1482-1483, 1505, 1507-1509.

2. ábra id. Eötvös Ignác ellen betáblázott követelések pengőforintban Borsod, Fejér, Zemplén vármegyék jegyzőkönyvei alapján³⁴

Az apa adósságainak szórása egyenletesebb. Ifj. Eötvös Ignác esetén aligha lehet drasztikus eladósodásról beszélni a rendelkezésre álló adatok alapján az 1830-as évek közepéig.³⁵ A tartozások felhalmozása az 1830-as évek második felétől szembetűnő, a csődper évében felvett kölcsönök száma és nagyságrendje pedig tetemes, 1812-1837 közötti években felvett kölcsönök összesített értéke majdnem eléri az 1841-ben felvett tőkeértéket, jóllehet 1841-re csupán 28 rendbeli követelést datálhatunk a 214-ből. Egyelőre kérdés, hogy mivel állhat kapcsolatban 1841 nagyarányú kölcsönforgalma. Célszerűnek tűnhet összefüggésbe hozni azzal, hogy a csődper kitörése előtt az Eötvös család megvásárolta az ercsi uradalmat akkori tulajdonosától, Szapáry Vincétől. Az adás-vételi szerződés értelmében az uradalom 1 100 000 pengőforintért kelt el. A teljes összeget nem kellett készpénzben kifizetni, de a Szapáry család adósságait Eötvös Dénesnek át kellett vállalnia.³⁶ Ettől függetlenül a nagybirtok megvásárlása komoly tőkét igényelt. Véleményünk szerint ez részben magyarázatot adhat ifj. Eötvös Ignác tartozásaira. Ezeket a tartozásokat nem értelmezhetjük minden esetben tényleges készpénzfelvételnek, hiszen nem ismerjük a kölcsön természetét. Rokon adósságának átvállalása? Áruhitel? Örökség kifizetése? Özvegyek és árvák pénzei? Birtokvásárlás?

³⁴ HU-MNL-BAZVmL-IV.501.e. 1841/2852, 2856, 2884, 2885-2886, 2903, 3050, 3248, 3344, 3465, 3909.; HU-MNL-FVmL-IV.3.a. 1841/3454-3458.; HU-MNL-BAZVmL-IV.2001.l. IV. kötet 1841/824.

³⁵ Id. Eötvös Ignác esetén az első kölcsönügyletet 1797-re tudjuk datálni. 1797 és 1840 között nincs ellen betáblázás és nincs nyoma adóssági pernek. Ez egyértelműen arra utal, hogy a kamatok fizetése rendben megtörtént, a főispán bizalmat, hitelt élvezett. Ebben az esetben pedig eladósodásról nem lehet beszélni.

³⁶ HU-MNL-FVmL-IV.3.c. 1841/3431.

Zálogkiváltás?³⁷ Természetesen minden esetben tartozást testesít meg egy-egy betáblázott összeg, de nem következik belőle a pazarló arisztokrata képe, aki életmódjának fenntartására hatalmas pénzeket vett fel annak tudatában, hogy ősi szabadságjogai megvédik őt és birtokát. A pazarlásnak ráadásul némiképp ellentmond az is, hogy számos tétel a 2000 pengőforintot sem érte el és olyan személyektől származnak, akiknek a beazonosítása – társadalmi státuszukból adódóan – nehéz vagy éppen lehetetlen. Nehezen képzelhető el, hogy például özvegy Ritter Magdolna 400 pengőforintja nélkülözhetetlen volt a család számára,³⁸ különösen annak fényében, hogy magasabb körökből is jutottak pénzhez.

A HITELEZŐK

A hitelezői hálózat egy nehezebb kérdéskör. Egyrészt a hivatalnokok számtalan esetben rosszul írták fel a neveket,³⁹ amelyek, ha csak a közgyűlési jegyzőkönyvben szerepelnek, más információt nem árulnak el. Ellenben, ha az illető valamilyen folyamodást írt vagy a betáblázandó összeget levélben írta meg és fennmaradt, nagy valószínűséggel identifikálta magát vagy legalább a levél tartalmazza a települést, ahol kelt. Ez már leszűkíti a kört.⁴⁰ A bejegyzett kereskedőket a korban már egyre gyakoribb összeírások, cégjegyzékek révén azonosíthatjuk, ráadásul a digitalizált folyóiratok és hírlapok segítségével gyakran bővebb információkat szerezhetünk a polgári-kereskedő csoportról, amely nagy arányban képviselte magát az Eötvös család hitelezői körében. A nemesi, arisztokrata származású személyeket a rendelkezésre álló genealógiai munkák révén – gondolunk itt Nagy Iván vagy Kempelen Béla műveire – könnyen regisztrálhatjuk. Az egyházi intézmények nevét pedig minden esetben rögzítették. Azonban így is rengeteg név „lóg a levegőben”. Vajon determinálja-e az azonosítás nehézsége a személy társadalmi státuszát? Állítható-e, hogy az „egyéb” kategória olyan „egyszerű embereket” takar, akik nem tartoznak sem a polgári, sem a nemesi rendhez? Ez nyilván nem ilyen egyszerű. Annál pedig a késő rendi Magyarország társadalma messze

³⁷ Többek között Tóth Tibor mutatott rá, hogy a 19. század elején – a napóleoni háborúk alatt – a vizsgált adósságok mögött birtokvásárlás és zálogkiváltás, illetőleg a gazdaság korszerűsítése dominált, de természetesen presztízsbetűzésre is költöttek. Tóth: *A kölcsönforgalom kérdéséhez*, 39–44.

³⁸ HU-MNL-FVml-IV.3.c. 1841/2879.

³⁹ Fejérben a közgyűlési jegyzőkönyvben például Tscheda János szerepel, míg egy hitelezői folyamodásban már Csida János.

⁴⁰ Például Juhász János esetében. Juhász Jánosból feltehetőleg elég sok élt Fejérben, országos szintről nem is beszélve, ugyanakkor egyik folyamodó levelében székesfehérvári deszkakereskedőként utal magára. HU-MNL-FVml-IV.3.c. 1843/4595.

sokszínűbb volt, hogy csupán rendi kategóriákban gondolkozzunk, hiszen például egy-egy azonosított esetben uradalmi tiszt,⁴¹ hivatalnok⁴² is hitelezőként lépett fel.⁴³

Az azonosíthatatlan személyek neve előtt gyakran bukkan fel az özvegy, ritkábban az árva jelző. E személyek esetén feltehetőleg arról lehet szó, hogy az uradalom kasszája kvázi takarékpénztár jelleget töltött be és ezek a személyek bizalommal, hitellel helyezték el kis magtakarításukat kamat reményében az uradalmi pénztárban.⁴⁴

Vegyünk egy pillantást azokra a hitelezőkre, akik Fejér vármegyében tábláztatták be a követeléseiket. Az egyik legmagasabb összeget (41 762 pengőforint) egy bizonyos *J. A. Valero*, pesti nagykereskedő biztosította Eötvös Ignácnak,⁴⁵ aki egyike volt a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank alapítóinak Széchenyi István és számos tehetősebb zsidó kereskedő, így például Wodianer Sámuel és Ullmann Móric mellett.⁴⁶ Vagyonát textilgyártással alapozta meg, számos érdekeltsége mellett kiemelkedő volt a pesti selyemgyára.⁴⁷ *Burgmann Károly*, aki 9500 pengőforintot kölcsönözött,⁴⁸ csakugyan nagykereskedő és a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank alapítói között, később az igazgatói székben is megtaláljuk.⁴⁹ *Bidermann Mihály Lázár* bécsi bankár, vagyonát gyapjúkereskedelemmel alapozta meg.⁵⁰ A kereskedői-polgári csoportot erősíti továbbá a Fejér vármegyei betáblázók közül *Egger Eduárd*, aki folyamodványaiban pesti orvos(tanár)ként hivatkozik magára, ugyanakkor a bejegyzett kereskedők között is megtaláljuk a nevét,⁵¹ illetve *Magyar J. Dávid* pesti kereskedő.⁵² *Juhász János* és *Tschida János* székesfehérvári polgárok, előbbi fakereskedéssel, utóbbi fűszerkereskedéssel foglalkozott.⁵³ A Vágvecséről (Nyitra) származó *Neuschloss Izsák* fanagykereskedő szintén a vagyon és a vállalkozás megalapozója volt, az 1830-as évek közepén

⁴¹ HU-MNL-BAZV mL-IV.501.e. 1841/2884.

⁴² HU-MNL-FV mL-IV.3.a. 1841/3652-3654.

⁴³ Az anyakönyvi kivonatok abban eligazíthatnak bennünket, hogy az adott személy milyen státusszal, foglalkozással rendelkezett, azonban pusztán név alapján lehetetlen feladat az azonosítás. Lakhely leszűkíti ugyan a kört, de így is tetemes időt ölel fel a keresés.

⁴⁴ Az uradalmi pénztár takarékpénztári funkciójáról legújabban lásd: Kurucz: *Főnemesi hitelforgalom*, 689–708.

⁴⁵ HU-MNL-FV mL-IV.3.a. 1841/1888-1895.

⁴⁶ Pesti Hirlap, 1842/123, 1.

⁴⁷ Handels- und Gewerbs-Kalender 1848, Pest, 1848, 86.

⁴⁸ HU-MNL-FV mL-IV.3.a. 1841/3372.

⁴⁹ Budapesti Tudósító 1848, Buda, 1848, 158.

⁵⁰ Kempelen Béla: *Magyarországi zsidó és zsidó eredetű családok*, Budapest, 1937, 49–51.; Bácskai Vera: *A vállalkozók előfutárai*, Magvető, Budapest, 1989, 80.; HU-MNL-FV mL-IV.3.a. 1841/3462.

⁵¹ Magyar Kereskedelmi Almanach 1845 évre, Pest, 1845, 33. HU-MNL-FV mL-IV.3.a. 1841/3649.

⁵² HU-MNL-FV mL-IV.3.c. 1841/4217. A csődper nyitását követően a kancellária útján, a bécsi váltótörvényszék határozata alapján egy bizonyos Bondi Henrik Leopold bécsi kereskedő 3300 pengőforintnyi, Eötvös Ignác elleni követéséről is jelentést kapott a megye. Az adósságlevél keltét nem ismerjük. HU-MNL-FV mL-IV.3.a. 1842/3.

⁵³ HU-MNL-FV mL-IV.3.c. 1843/4595.

már kiterjedt telephálózattal rendelkeztek, köztük Újpesten is.⁵⁴ *Mózes Ábrahám és Zsidó József* neve árulkodó,⁵⁵ *Say József* pedig székesfehérvári gyógyszerész volt.⁵⁶ A Fejér megyei születésű, s csakugyan Fejérben, Kálózon elhunyt *Kustor István* uradalmi számvevő,⁵⁷ míg az alsógallai születésű *Jurkovits Mátyás* adószedő volt.⁵⁸

A hitelélet felélénkülését szorgalmazó reformkori törvények előtt az egyház meghatározó szerepet játszott a kölcsönzésben.⁵⁹ Nem véletlen, hogy a fenti táblázatban a *Bakonyszombathelyi pénztár* – jelentős összeggel – és az *egri főkáptalan* is a hitelezők sorát növeli. Egy másik csoport a nemesi, bárói hitelezők köre. *Noszlopi (Noszlopy) Jozefa* például a nemes Noszlopy Gáspár honvédőrnagy testvére volt.⁶⁰ *Miháldi báró Splényi József* (1781-1849) alezredes, unokahúga, báró Splényi Mária Anna pedig vásárosnaményi Eötvös Miklós⁶¹ felesége volt.⁶² Ebből a házasságból született id. Eötvös Ignác, Eötvös József nagyapja, így itt egy rokoni kapcsolat is fennáll. A hitelezők között szerepel az ekkor még csupán nemesi címet birtokló *vizeki Tallián Jusztina* (-1844), akinek férje ádámföldi Bornemissza Gábor volt,⁶³ testvére, *vizeki Tallián Zsófia* pedig annak a *pészaki Bajzáth Józsefnek* (1770-1850) lett a felesége, aki szintén kölcsönzött Eötvös Ignácnak.⁶⁴ *Báró Fechtig Ferdinánd* 1803-ban szerzett honfiúsítást (*indigenatus*), vendéghallgatóként tanult a Hohenheimi Mezőgazdasági Akadémián, lengyeltóti uradalmát az okszerű gazdálkodás jegyében vezette.⁶⁵ Végül a nemesi réteget erősíti pészaki *Bázel József*, Bihar vármegyei földbirtokos.⁶⁶ A hitelezői kör erősen heterogén jellegét mutatják a további vármegyék adatai is, jóllehet Borsod-Szabolcs-Szatmár esetén erősebben jelennek meg hitelezőként a különböző egyházi alapítványok.⁶⁷

⁵⁴ Berkovits 1981: 33.

⁵⁵ HU-MNL-FV mL-IV.3.a. 1841/3644-3648., HU-MNL-FV mL-IV.3.a. 1841/4352-4353.

⁵⁶ OSZK PANDea. Say József gyászjelentése, 1858. márc. 23. (Letöltés: 2024. április 07.)

⁵⁷ Kálóz, halotti anyakönyvi kivonat, Kustor István 1858. jún. 4. (Letöltés: 2024. április 07.)

⁵⁸ Alsógalla, házassági anyakönyvi kivonat, Mathias Jurkovitsch, 1828. máj. 22. (Letöltés: 2024. április 07.)

⁵⁹ Katus László: *A modern Magyarország születése*, Pécs, Kronosz, 2012, 160.

⁶⁰ Nagy Iván: *Magyarország családai. Czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, VIII. kötet, Pest, 1861, 166.

⁶¹ HU-MNL-OL-X (4) 2593. 1. köt. 323.

⁶² HU-MNL-OL-X (4) 2505. 1. köt. 104.

⁶³ Nagy Iván: *Magyarország családai. Czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, Pótlék kötet, Pest, 1868, 151.

⁶⁴ OSZK PANDea. Pészaki Bajzáth Józsefné szül. Tallián Zsófia gyászjelentése (1874. dec. 31.) (Letöltés: 2024. április 07.)

⁶⁵ Szögi László: Somogy vármegye peregrinusai, 1265-1918, in: Mayer László – Tilcsik György (szerk.): *Szorosadtól Rijekáig. Tanulmányok Bősze Sándor emlékére*, Magyar Levéltárosok Egyesülete Kiadványai 14., Budapest, 2015, 25. Ez a kapcsolat a tekintetben is fontos, hogy mind a lengyeltóti, mind az ercsi uradalom mintagazdaság volt.

⁶⁶ Fényes Elek: *Magyarországnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben* 4., Pest, 1839, 129.; HU-MNL-FV mL-IV.3.a. 1841/3453.

⁶⁷ Különösen igaz a katolikus egyház különböző pénztárainak hitelezése id. Eötvös Ignác esetén. Grünwald Béla fejti ki a hitelforrások átalakulását a reformkorban, s az egyház hitelező szerepét a korai időszakokra teszi, de azzal már nem értünk egyet, hogy ez a típusú hitelforrás kimerült a reformkor utolsó évtizedére. Szatmár vármegyében

ÖSSZEGZÉS

A rövid tanulmánnyal rávilágítottunk egy neves arisztokrata család csődperének előzményére azzal, hogy összegyűjtöttük azokat a tartozásokat, adósságokat, amelyeket a csőd kiütése előtt a vármegyei jegyzőkönyvekben betábláztattak. A forrásadottságok nem voltak egyenletesek, hiszen például Heves és Bereg vármegyében nem tudtuk elvégezni a kutatást. Megállapítottuk, hogy bár Eötvös Ignác bukott meg, édesapja is jelentős adósságot hagyott hátra. A tartozások betáblázásának dátumaiból arra következtettünk, hogy valóban szoros kapcsolat áll fenn az 1841-es pénzügyi krízissel, különösen a bécsi székhelyű Geymüller bankház bukásával. A kölcsönök felvétele ifj. Eötvös Ignác esetén korántsem egyenletes, az 1830-as évek második felétől dinamikus növekedés figyelhető meg, a csődper évében pedig kritikusan nagy tartozást halmozott fel, amely további kérdéseket vet fel. Megállapítottuk, hogy a hitelezői kör heterogén volt, jelentős arányban megjelennek a kereskedők.

A kutatás további fázisában össze kívánjuk vetni a betáblázott tartozásokat azokkal a keresetlevelekkel, amelyeket a csődbíróságnak nyújtottak be a hitelezők. Úgy véljük, hogy minden betáblázott összeget megtalálunk a keresetlevelek között, ugyanakkor a keresetlevelek alapján kiegészíthetővé válik a tartozás mértéke és a hitelezők száma is, hiszen – ahogy arra a tanulmány elején utaltunk – a betáblázások gyakorlata esetleges volt.

betáblázott tételek mindegyike a nagyváradai katolikus egyházhhoz kapcsolódik az 1830-as évekből. HU-MNL-SzSzBVmL-IV.501.g. 1841/43–44., 86–87.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Vármegyei Levéltára

HU-MNL-FVvM-IV.3.a. – Közgyűlési jegyzőkönyvek (Protocolla congregationum)

HU-MNL-FVvM-IV.3.c. – Közgyűlési iratok (1790-1848)

Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltára

HU-MNL-BAZVvM-IV.501.a. – Közgyűlési, részgyűlési és törvényszéki jegyzőkönyvek (1569-1847)

HU-MNL-BAZVvM-IV.501.e. – Közgyűlési és törvényszéki iratok (1790-1847)

HU-MNL-BAZVvM-IV.501.k. – Be-és kitáblázási jegyzőkönyvek (1756-1858)

HU-MNL-BAZVvM-IV.2001.l. – A közgyűlés be-és kitáblázási iratai (1770-1849)

Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltára

HU-MNL-SzSzBVvM-IV.1.a. – Közgyűlési jegyzőkönyvek (1550-1848)

HU-MNL-SzSzBVvM-IV.1.h. – Betáblázási jegyzőkönyvek (1824-1848)

HU-MNL-SzSzBVvM-IV.501.g. – Betáblázási jegyzőkönyvek (1833-1842)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

HU-MNL-OL-X (4) – Anyakönyvi gyűjtemény

Korabeli folyóiratok, közlönyök, naplók

Budapesti Közlöny, 1. évf., 1867/221.

Budapesti Tudósító 1848, Buda, 1848.

Handels-und Gewerbs-Kalender 1848, Pest, 1848.

Jelenkor, 10. évf., 1841/57.

Magyar Kereskedelmi Almanach 1845 évre, Pest, 1845.

Pesti Hirlap, 1842/123.

Pesti Napló, 50. évf., 1899/76.

Pulszky Ferenc: *Életem és korom I.*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1958.

Online források

Pannon Digitális Egyesített Archívum (OSZK PANDea) – gyászjelentések

<https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/111768>.

Kálóz – halotti anyakönyvi kivonatok

<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-X3SB-F6?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3A6N39-3RZF&action=view>.

Alsógalla – házassági anyakönyvi kivonatok

<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-XF9V-D4?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3A6N34-2BZ3&action=view>.

Szakirodalom

BÁCSKAI Vera: *A vállalkozók előfutárai*, Magvető, Budapest, 1989.

FÉNYES Elek: *Magyarországnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statisztikai és geographiai tekintetben 4.*, Pest, 1839.

GÁNGÓ Gábor: A báró Eötvös-család Borsod megyei csődpere (1841-1847), *Századok*, 146. évf., 2012/3, 1401–1419.

GRÜNWARD Béla: *Széchenyi magánhitelügyi koncepciójának szellemi és gazdasági előzményei a rendi Magyarországon 1790-1848*, Pécs, 1927.

KATUS László: *A modern Magyarország születése*, Pécs, Kronosz, 2012.

KEMPELEN Béla: *Magyarországi zsidó és zsidó eredetű családok*, Budapest, 1937.

KÖVÉR György: Hitelkonverziók, *Aetas*, XXV. évf., 2010/2, 45–75.

KURUCZ György: Főnemesi hitelforgalom és betáblázási tőkeértékek Tolna, Baranya, Zala és Vas vármegyében a 18-19. század fordulóján, *Történelmi Szemle*, LXIV. évf., 2022/4, 689–708.

MÉREI Gyula: Magyarország gazdasága, in: Mérei Gyula-Vörös Károly (szerk.): *Magyarország története 1790-1848. I.*, Budapest, Akadémia, 1983.

MÉREI Gyula: *Mezőgazdaság és agrártársadalom Magyarországon 1790-1848*, Teleki Pál Tudományos Intézet, Budapest, 1948.

MISZJUK Mihajlo – KUTASSY Iona: *A Kárpátaljai Területi Állami Levéltár Beregszászi Osztályának magyar provenienciájú fondjai és leírási egységei 1918/1919-ig és 1938-1944/1945-ig*, Budapest, 2014.

NAGY Iván: *Magyarország családai. Czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, VIII. kötet, Pest, 1861.

NAGY Iván: *Magyarország családai. Czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, Pótlék kötet, Pest, 1868.

PÉTERVÁRI Máté: Az első magyar csődtörvény országgyűlési vitája és a szabályozást meghatározó alapelvek, *Glosse Iuridica*, VIII. évf., 2021/4, 245–269.

SOMORJAI Szabolcs: *Hiteltörténet a be-és kitáblázási jegyzőkönyvek alapján a 18. századmásodik és a 19. század első felében. A megyei hitelezés Csongrád, Fejér és Pest-Pilis-Solt vármegye példáján keresztül*, Budapest, 2014.

SZÖGI László: Somogy vármegye peregrinusai, 1265-1918, in Mayer László – Tilcsik György (szerk.): *Szorosadtól Rijekáig. Tanulmányok Bősze Sándor emlékére*, Magyar Levéltárosok Egyesülete Kiadványai 14., Budapest, 2015, 21–31.

TÓTH Tibor: *Hitelezők és adósok. A kölcsönforgalom kérdéshez Somogyban 1756-1812*, Budapest, 1979.